

Dessau, *Ephemeris Epigraphica*, IX (1913), p. 696 și urm., și III. *Suetonius, Tiberius 8: The trials of Archelaus, Trallians and Thessalians*, aducând precizări de datare și de interpretare.

Rămîne inutilă revenirea asupra importanței deosebite pe care volumul, în ansamblul lui, și-o cîștigă pentru înțelegerea viabilității sistemului politic inițiat de Augustus, prin această originală prezentare a politicii sale față de Orientul grecesc.

Alexandra Ștefan

JENÖ FITZ, *Die Laufbahn der Statthalter in der römischen Provinz Moesia Inferior*. Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1966, 92 p. in 16°

, — *Ingenus et Régalien*. Bruxelles, Collection Latomus LXXXI, 1966, 71 p.

Timp de aproape trei decenii, cartea lui Arthur Stein *Die Legaten von Moesien* (Diss. Pannonicae ser. I, fasc. 11) a adus istoricilor stăpînirii romane la Dunărea-de-jos servicii neprețuite. Treizeci de ani după lucrarea lui Stout, *The Governors of Moesia*, — multă vreme singura la îndemîna cercetătorilor, — ea le oferea, pe lîngă o documentare exhaustivă, o stăpînire cu adevărat impresionantă a materialului literar, epigrafic și numismatic, interpretat cu o rigoare exemplară. Astăzi încă, în general vorbind, lucrarea își păstrează valoarea și e un instrument de lucru indispensabil. Cu toate acestea, încă de la început, *Die Legaten von Moesien* prezenta lacune rezultînd din inegala repartizare a informațiilor între felurile perioade ale Principatului; de altă parte, de la apariția cărții, inscripții descoperite pe întreg întinsul lumii romane au venit să se adauge documentelor mai vechi, sporind în bună măsură cunoștințele noastre despre personalul de conducere al provinciei de la gurile Dunării în intervalul dintre Tiberiu și Dioclețian. Astfel se explică faptul că, numai în ultimii ani, studii publicate ici și colo dar de fiecare dată întemeiate pe descoperiri recente, au venit să completeze sau să rectifice cunoștințele noastre despre un guvernator sau altul al Moesiei-de-jos: C. Bruttius Praesens, Q. Fuficius Cornutus, Flavius Longinus, Q. Marcius Turbo, L. Fabius Iustus — ca să citez numai cîteva nume. Așa se face, de altă parte, că stringînd laolaltă aceste informații și supunîndu-le unui examen atent în prima-i lucrare pe care o semnalez, Fitz Jenö, care de la primele sale studii s-a impus ca un bun cunoscător al problemelor de prosopografie imperială, a năzuit să ne ofere, pe lîngă *Addenda* și *Corrigenda* la cartea lui Stein, unele observații privind regulile de avansare a guvernatorilor Moesiei Inferioare în ierarhia rigidă a administrației romane provinciale.

Ca să încep cu aceste interesante concluzii ale cărții, Fitz recunoaște în cariera normală a unui legat împărțesc al provinciei dunărene trei posibilități de avansare — trei « *Karriereschemata* », cu propriul său termen. Una, care trebuia să ducă la administrația Britanniei, provincie cu o garnizoană de trei legiuni, ca Moesia pînă la jumătatea secolului al II-lea, dar dintotdeauna socotită mai importantă decît Moesia; alta, năzuind spre guvernarea uneia din provinciile spaniole sau, în cazuri excepționale, spre proconsulatul Africii; în sfîrșit, o a treia posibilitate, trecerea fără tranziție de la administrația Moesiei (sau a uneia din cele două Germanii) la cîrmuirea Syriei, cea mai importantă provincie din Răsărit (sau, cu omiterea Syriei, de-a dreptul la proconsulatul Asiei sau Africii).

Mecanismul acestor modalități de promovare e studiat pînă în cele mai mici amănunte de învățatul maghiar, care în cele mai multe din cazurile luate în considerație izbutește să stabilească o succesiune riguroasă de demnități, începînd cu cea de *legatus legionis* și de guvernator al unei provincii pretoriene, înainte de consulat, continuată după exercitarea supremei magistraturi cu administrația Moesiei Inferioare (sau a uneia din cele două Germanii) și sfîrșind invariabil

cu administrația Britanniei. În celelalte două scheme studiate amănuntele variază, dar în esență etapele sînt aceleași: un comandament de legiune urmat de administrația unei provincii preto-riene, apoi consulatul, iar de-aci înainte una din provinciile spaniole sau Syria, urmate în unele cazuri privilegiate de una din cele două provincii proconsulare sau de prefectura Romei. Evident, există în materialul pe care-l avem la dispoziție și cazuri aberante, exemple de cariere care nu se adaptează la schema studiată. Autorul le cunoaște și încearcă să le explice de la caz la caz, prin insuficiența informațiilor sau prin împrejurări de fapt, politice ori militare. În ansamblu, totuși, tipurile de *cursus* stabilite rezistă criticii și oferă puncte de sprijin pentru reconstituirea fie și ipotetică a anumitor cariere lacunare.

Prețioase pentru cercetător sînt și informațiile strinse în prima parte a lucrării lui Stein în condiții nesatisfăcătoare, din pricina insuficienței documentării, sau cu guvernatori noi, impuși atenției noastre de documente de curînd ieșite la iveală. În unele cazuri concluziile sînt negative, în sensul că un nume sau altul urmează să dispară din lista cîrmuitorilor Moesiei, cum e Q. Sosius Senecio, al cărui loc în *fasti*, ca urmaș al lui A. Caecilius Faustinus, are a fi luat acum de L. Fabius Iustus, recunoscut de Syme în Pridianul Hunt II 25—26. De cele mai multe ori, totuși, rezultatele sînt pozitive, informațiile noi venind să umple lacune sau să furnizeze precizii cu privire la cronologia sau la alte aspecte ale carierelor studiate. Lista acestor « adăugiri » și « îndreptări » e lungă și nu poate fi vorba să zăbovim aci asupra ei. Citeodată, ca în cazul lui C. Bruttius Praesens, un document nou (inscripția descoperită la Mactar) ne oferă date neașteptate: trecerea la conducerea Moesiei e de pus acum, cu o minimă aproximație, între 121—128; alteori precizia atinsă e și mai mare, ca în cazurile lui L. Minicius Natalis Quadronius Verus, guvernator în 142—144, Q. Fuficius Cornutus (151—154, în loc de 156—157) sau C. Iunius Faustinus Placidus Postumianus (176—178, în loc de 206—208). Chiar atunci cînd argumentele autorului nu pot fi socotite decisive, observațiile lui sînt de luat în seamă și marchează pași înainte în clarificarea unor probleme spinoase de cronologie sau de prosopografie.

Materialele epigrafice descoperite în Scitia Mică, mai de mult sau în ultimii douăzeci de ani, sînt bine cunoscute și folosite în carte, fie după edițiile originale, fie după L'Année épigraphique. În legătură cu ele prezint azi cîteva însemnări, rezervîndu-mi dreptul să revin asupra subiectului în alt loc, cu răgaz. La p. 15, Fitz face observația că termenul *consularis*, în înțelesul de *legatus Augusti pro praetore*, s-ar fi folosit abia din zilele lui Marcus Aurelius: în realitate, el apare încă din anul 100 în intitulația Hotărniciei lui Laberius Maximus, unde citirea ὁ[πραινοῦ] poate fi socotită sigură¹. — În inscripția tomitană reprodușă la p. 41 (după Dacia IV, 1960, p. 267—272), citirea [ἡ]ρασιμῆνου M. Σερου[λίου Φαβιανου] se cuvine corectată în [προνο]ρασιμῆνου, sau, poate, în [ἐπιμελ]ηρασιμῆνου, cum propun J. și L. Robert, RÉG, LXXV, 1962, p. 187. — În legătură cu M. Pontius Laelianus, era desigur de menționat fragmentul *Histria VII*, nr. 40, întregit de mine în *Epigraphische Beiträge*, p. 152, n. 69, și reluat de J. H. Oliver în *Greek-Roman-Byzantine Studies VI*, 1965, p. 151, n. 5. — În inscripția histriană din zilele lui Gordian III întregită și comentată în *Histria I*, p. 514, nr. 11 (= *Epigraphische Beiträge*, p. 192 urm.) numele lui Tullius Menophilus, restituit de Fitz în rasura rîndului 9, nu mi se pare deplin asigurat, în ciuda argumentelor expuse în *Acta Antiqua*, XIII, 1965, p. 433—440 (cf. *Contribuții la istoria veche a României*², p. 464—480). — Pentru temeieri înfățișate în *Contribuții*², p. 476, n. 46,

¹ La aceasta s-ar putea obiecta, firește, că exemplarul ajuns pînă la noi al inscripției nefiind contemporan cu Ὀροθεσία, cuvîntul a putut fi adăugat pe piatră de un lapicid de la sfîrșitul sec. al II-lea la curent cu terminologia oficială. Rămîne, totuși, întrebarea dacă o asemenea abatere de la model era posibilă și dacă nu-i mai plauzibil să presupunem că textul și intitulația Hotărniciei au fost reproduse — fie și cu unele greșeli de gravură — după înscrisuri oficiale din arhiva guvernatorului, cum se arată în partea finală a textului păstrat, r. 64—70 (*Contribuții*², p. 355).

nu mi se pare dovedită nici necesitatea strămutării necunoscutului C. PE. din zilele lui Gordianus la începutul domniei lui Aurelian (*Der Laufbahn*, p. 37—38).

★

A doua carte a învățatului maghiar pe care-mi propun s-o semnez astăzi e închinată unui episod obscur din istoria tulbure a ținuturilor dunărene în secolul al III-lea al erei noastre. După interpretarea dată de cei mai mulți unor descoperiri de tezaurе monetare din zilele lui Gallienus, o incursiune a sarmaților și a quazilor în vara anului 260 (curînd după înfrîngerea și capturarea de perși a lui Valerianus) ar fi fost respinsă de Ingenuus, guvernatorul din acel moment al Pannoniei, proclamat împărat de trupele victorioase. Înfrînt fără greutate de Gallienus, Ingenuus ar fi căzut în luptă, dar locul lui ar fi fost luat după puțină vreme de Regalianus, guvernatorul Moesiei, la rîndu-i înlăturat de o invazie a roxolanilor la îndemnul împăratului de la Roma.

Împotriva acestui mod de a-și înfățișa desfășurarea evenimentelor, Fitz ridică obiecții serioase, întemeiate pe un nou examen al izvoarelor, ca și pe constatarea unor anumite incompatibilități cronologice și de fapt în situația de la Dunărea-de-mijloc către vremea morții lui Valerianus cel Tânăr. După modul său de a vedea lucrurile, Ingenuus ar fi îndeplinit pe lîngă fiul lui Gallienus sarcini înalte, care i-au permis să devină după moartea acestuia stăpînul de drept și de fapt al Illyricului. Proclamarea lui ca împărat ar fi avut loc cel mai tîrziu în toamna anului 258, — cu doi ani înainte de data îndeobște admisă, — și tot așa riposta lui Gallienus, a cărui biruință e fixată de Fitz în lunile imediat următoare, sau cel mai tîrziu la începutul anului 259. Gallienus ar fi zăbovit în Illyricum tot restul anului: atacul alamanilor în direcția Italiei trebuie să-l fi prins aci, prea tîrziu pentru a le putea tăia drumul, și e posibil ca tot aci să-i fi parvenit știrea despre înfrîngerea și luarea ca prizonier a lui Valerianus.

Potrivit cu aceste prime jaloane cronologice, uzurparea lui Regalianus se cere și ea deplasată, și anume în a doua jumătate a anului 259. Pretextul revoltei trebuie să fi fost marea biruință a perșilor la Edesa, care n-ar fi avut loc în 260, cum s-a susținut dintotdeauna, ci cu un an mai curînd, așa cum și din alte părți se admite de la o vreme (G. Lopuzanski, *La date de la capture de Valérien et la chronologie des empereurs gaulois*, Bruxelles, 1951; cf. J. Gagé, *La montée des Sassanides*, Paris, 1964, p. 158). Pentru autorul nostru, singură această deplasare a datelor permite o înțelegere corectă a succesiunii evenimentelor, fără să mai vorbim de sprijinul pe care această ipoteză îl găsește în emisiunile monetare ale unor ateliere controlate de uzurpator. Tot examenul unor tezaurе monetare permite fixarea datei și a direcției invaziei roxolanilor, care avea să provoace căderea lui Regalianus. Lucrarea pe care o analizez oferă în această privință indicații în detaliul cărora nu pot să intru, dar a căror îndreptățire nu mi se pare contestabilă. De altfel, fie și ca o ipoteză de lucru, construcția ale cărei linii le-am înfățișat nu-i mai puțin interesantă: clătînd păreri dintotdeauna admise și îndemnînd la cercetări suplimentare, ea contribuie la progresul cunoștințelor într-o materie de o complexitate proverbială.

D. M. Pippidi

LOUIS ROBERT, *Monnaies antiques en Troade*. Centre de recherches d'Histoire et de Philologie de la IVe Section de l'École Pratique des Hautes Études, I, Hautes Études Numismatiques, 1, Genève, Droz — Paris, Minard, 1966, 139 p. + 4 pl.

Cu un volum apărut sub prestigioasa semnătură a lui Louis Robert, Centrul de cercetări de istorie și filologie al celei de a IV-a secțiuni a Școlii practice de studii superioare își inaugurează seria de «înalte studii numismatice», după ce, în 1964 și 1965, apăruseră primele volume din